

Vad är en häxa?

En häxa under tiden för häxprocesserna kunde vara vem som helst. Ingen gick säker. Det som alla hade gemensamt var att de var oskyldiga. Det kunde vara en husfru eller en piga, ibland hände det även att personer högt upp i samhället blev anklagade. De allra flesta gånger hade dock dessa ett socialt skyddsnät som på ett eller annat sätt gjorde att de kunde slinka undan anklagelserna. De dömande personerna kunde avfärda de anklagelserna, och det finns även fall där de helt enkelt flydde från den region de var anklagade i och gömde sig hos släktingar tills det hela hade blåst förbi.

Dåtidens häxa

På 1600-talet användes i regel inte ordet häxa, men benämningen är känd redan från sent 1600-talet. I folktraditionen och i äldre språkbruk har dessa kvinnor istället kallats för trollkona, trollkäring eller trollpacka. Dessa benämningar ska inte förväxlas med tron på troll, utan används för att förklara att någon är kunnig inom trolldom.

Den folkliga häxtron omfattar i Sverige främst två föreställningskomplex, nämligen traditionerna rörande häxor som trollar till sig mjölk från grannarna samt blåkullafärderna. Det var dessa häxor som man trodde hade begått brott mot Gud i samband med häxprocesserna. Av dessa är den förstnämnda äldst och inhemsk. Redan medeltida kyrkmålningar visar häxor med en mjölkstjälande bjära, ibland i form av ett magiskt nystan och ibland som en hare, medan trollkärningen i 1800-talets sydsvenska sägner dessutom kunde konsten att ropa eller ”vita” till sig mjölken genom att på skärtorsdagsmorgonen ställa sig naken på sin gödselstack och ropa: ”Så långt som detta ropet hörs skall mjölken vara min!”. Därefter kunde hon få andras mjölk genom sin egen ko. Längre norrut sades häxorna nå samma effekt genom att blåsa i en lur. Båda metoderna har sin bakgrund i utövad folktro, som belagts i häxprocessernas protokoll.

Dessa yttringar av häxtron hänger samman med att skötseln av kor och beredningen av mjölkprodukter varit kvinnornas arbetsuppgifter, men den magiska mjölkningen ska man inte uppfatta bokstavligt. I stället anses det snarare vara frågan om en äldre tids uppfattning om ett ”lycko”-begrepp när det gällde tillgångar som mjölk, fisk eller vilt. Det fanns en begränsad lycka att dela mellan byns gårdar, och genom magiska riter lade man sig till med en större del av de resurser som stod till förfogande än vad som var meningen. Till dessa faktorer kom förstås

också avundsjuka gentemot dem som tycktes nå bättre resultat av sitt arbete än andra samt oförmågan att förstå varför den ena gårdens kor kunde fortsätta att lämna mjölk när den andras sinade. Denna häxtro har i sina grunddrag rimligtvis förekommit även i förkristen tid.

Det är idag vanligt att tro att de som anklagades för trolldom på 1600-talet var de kvinnor som ansåg sig själva besitta magi, till skillnad från många andra. I vissa fall kan det ha förefallit så, men de bekännelser från rättegångsprotokollen vittnar snarare om bekännelser för den allmänna folkstro som levde hos en mycket stor del av befolkningen och som i allmänhet inte ansågs som något avvikande. Det användes däremot av illasinnade grannar som ett verktyg mot de anklagade. Ett exempel på detta var att spå i salt.

Dagens häxa

Idag förekommer begreppet häxa i många olika sammanhang, inte minst i flertalet populärkulturella verk. Häxor i skönlitteratur och film förekommer i många möjliga skepnader, och ordet används även som benämning av sig själv inom många New Age-livsåskådningar och naturreligioner. Begreppet har således en vid betydelse och olika tolkningar kan förekomma av olika personer.

Kvinnan som häxa

Det är välkänt att det framför allt var kvinnor som blev anklagade och avrättade i samband med häxprocesserna. Det fanns även män som blev både anklagade och avrättade, men i jämförelse var dessa endast i bråkdel. Åtminstone i Sverige. På till exempel Island var det nästan uteslutande män som blev anklagade för häxeri. Idag är det vanligt att avrättningarna i häxprocesserna jämförs med avrättningarna för män som stod skyldiga för sodomi, vilka avrättades i betydligt högre grad. En avgörande skillnad i dessa två jämförelser är dock att det männen stod anklagade för var de många gånger skyldiga till, jämfört med de trolldomsanklagade som alla var oskyldiga.

Häxprocesserna, eller de anklagade ”häxorna” har idag för många blivit en symbol för patriarkatets förtryck mot kvinnor, och för många är det ett av flera exempel där människors rädsla har fått övertaget vilket har lett till fruktansvärda händelserna. Oavsett hur man betrakta händelserna kan det vara viktigt att ställa frågan: Varför blev kvinnorna anklagade?

På 1600-talets Sverige, då häxhysterin härjade som mest i landet, hade kvinnorna en viktig roll i hushållet. Om man var gift och en husfru hade man det huvudsakliga ansvaret för hushållet.

Mat skulle lagas, tyg skulle vävas och kläder skulle sys och lagas. På sommaren och framför allt under skörden fick man hjälpa till i större utsträckning med att samla mat inför vintern, och på vintern låg fokus på djurhållningen och på att ta hand om kläderna. Unga kvinnor och barn i hushållet hade även de oerhört viktiga roller, liksom de som arbetade som pigor. Kvinnan i samhället hade även en viktig roll gentemot andra kvinnor. Som barnmorskor bar de på en ovärderlig kunskap. Barnafödande var en sfär dit männen inte var inbjudna och hade mycket liten, om ens någon, inblick till.

På den här tiden hade kvinnor ingen egenbestämmanderätt. Som ogift följde man sin fars, eller eventuellt moders vilja och instruktioner om fadern hade gått bort, och som gift följde man sin man. Ogifta kvinnor arbetade antingen på sina föräldrars gård eller som piga. På det sättet var läget ungefär detsamma för kvinnor och män – som arbetade som drängar om de inte var på sina föräldrars gårdar. Skillnaden var att män kunde ärva föräldragården, och hade rätt att äga mark. Detta, och många andra rättsliga fördelar, ledde till att kvinnor som fick chansen att bli gift och på så sätt en husmor hade goda anledningar till att tacka ja till ett möjligt giftermål.

Dessa beskrivningar av kvinnans roll på 1600-talet ger inte en helhetsbild, men en överskådlig sådan. Hon var med andra ord en viktig person med kunskap om barnafödande och barnavård, om matlagning och tillvaratagande på mat som männen inte hade. Samtidigt var hon en person med väldigt lite makt. En husmor var den bestämmande personen över sina barn och anställda pigor, men hennes man stod över henne.

Anledningen till häxysterin är komplex, och det var någon enskild företeelse eller händelse som ledde till häxprocessernas utveckling, men en anledning till att kvinnor i så pass hög grad blev utpekade som häxor jämfört för männen var troligen deras utsatthet i samhället, och att det fanns en ständig misogynitet som upprätthöll kvinnans underordnande. De hade ingen makt, och ingen vad man ansåg vara samhällsbärande roll till skillnad från männen. Kvinnans underordnande blev ytterligare förstärkt i och med protestantismens inträde där kvinnan hade en uttryckt specifik roll som hustru och mor, sittandes i hemmet, i jämförelse med mannen som man ansåg vara klok och hörde hemma ute där han kunde bidra till samhället.